

ԳՈՀԱՐ ԻՍԿԱՆՎԱՐՅԱՆ

ԻՐԱՆԻ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ ՀԱՅՈՑ ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՏՄԱՍԸ

Առաջին համաշխարհային պատերազմի սկզբին Իրանը հայտարարեց իր չեզոքության մասին¹, սակայն դա չկանգնեցրեց թուրքերին, որանք արդեն պատերազմի սկզբին ներթափանցեցին Իրանի հյուսիսային շրջաններ՝ մասնավորապես Ատրպատական², որտեղ էլ թուրքական և ռուսական զորքերի միջև տեղի ունեցան պատերազմական գործողություններ³։ Ներխուժելով Ատրպատական՝ թուրքերը հաշվեհարդար տեսան տեղի քրիստոնյա բնակչության հետ։ Թուրքական ռազմական դատարանի վճռով գլխատվեցին մի քանի հայեր... առավել շատ մարդիկ սպանվեցին առանց դատի⁴։

Այս փաստերն էլ հենց հերքում են թուրքական պատմագրության այն կեղծ վարկածը, թե «հայերի տեղահանումները Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ պետական անհրաժեշտություն էին» և ոչինչ ծրագրավորված չի եղել⁵։ Միևնույն ժամանակ «Իրանի չեզոքություն» աշխատության մեջ հանդիպում ենք ուշագրավ մի փաստի, որտեղ մատնանշվում է, որ. «Թուրքական զորքերի ռազմական գործողությունների ծրագիրը, ներխուժումը Կովկաս և Իրան, մշակվել էր Էնվեր փաշայի և գերմանական գլխավոր շտաբի համատեղությամբ, դեռևս Թուրքիայի պատերազմի մեջ մտնելը։ Այդ ծրագիրը իր մեջ ներառում էր ամբողջ Այսրկովկասի, Հյուսիսային Իրանի, Այսրկասպյան շրջանների և Միջին Ասիայի զավթումը, ինչպես նաև մախատեսում էր Իրանի, Աֆղանստանի և հյուսիս-արևմտյան Հնդկաստանի ներքաշումը պատերազմի մեջ։ Չնայած պատերազմի մախապատրաստմանը, թուրքական կառավարությունը բազմիցս վստահեցրել է Իրանի կառավարությանը չեզոքության պահպանման մեջ»⁶։

Պարսիկ ուսումնասիրողները այն կարծիքին են, որ հայերի մասսայական ոչնչացման ծրագիրը երիտթուրքական դեկավարների կողմից մշակված էր դեռևս մինչև Առաջին համաշխարհային պատերազմը, ավելի ստույգ, Բալկանյան պատերազմից անմիջապես հետո⁷։

Սի շաքք պարսիկ պատմաբաններ անդրադարձել են Հայոց մեծ եղեռնին։ Այսպես, Իսմայիլ Ռայիյնը «Հայերի կոտորածները»⁸, Սեիդ Մո-

համնեղ Ալի Ջեմալզադեն «Իմ անձնական խորհրդածություններն Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին»⁹, Ռեզա Ալի Դիվան բեկը «Հուշեր մանկական կյանքից» աշխատություններում, անկողմնակալ և անաչառ մոտեցմամբ ներկայացնում են Հայոց ցեղասպանության իրողությունը:

Իսմայիլ Ռայիհի «Հայերի կոտորածները» աշխատությունը գրվել է մի շարք արխիվային նյութերի, հուշերի հիման վրա: Այն տպագրվել է պարսկերենով 1972թ., և հաջորդ 4 տարիների ընթացքում գիրքը վերահրատարակվել է 6 անգամ: Ըստ երևույթին, հեղինակը հարկադրված է եղել գրքի լույս ընծայման հետ կապված բազմաթիվ դժվարություններ հաղթահարել, ինչը բացատրում ենք այն հանգամանքով, որ հեղինակը թե՛ նախաբանում և թե՛ գրքի տարբեր գլուխներում կրկնում է այն միտքը, որ մտադիր չի եղել վարկաբեկել թուրք ժողովրդին և Թուրքիայի ներկայիս վարչակարգը: Մակայն այս ամենով հանդերձ նա մատնանշում է, որ 1860թ.-ից մինչև 1922թ. ընկած շրջանում թուրքական յաթաղանի գոհ է դարձել 2.377 հազար մարդ, որի ճնշող մեծամասնությունը՝ 2 մլն. հայեր էին: Մակայն ըստ բազմաթիվ աղբյուրների և վկայությունների՝ իրական թիվը ավելի մեծ է¹⁰:

Հայոց ցեղասպանությանն է անդրադարձել նաև 20-րդ դարի ռեալիստական գրականության հիմադիրներից մեկը՝ Նշանավոր արձակագիր-նովելիստ Մոհամմադ Ալի Ջամալզադին: Առաջին համաշխարհային պատերազմի սկզբին նա գտնվում էր Բեռլինում և մի առիթով գործուղման է մեկնում Բադդադ, ուր հասնելու համար պետք է անցներ Թուրքիայի վրայով ու ականայից ականատես է լինում թուրք ժանդարմների կողմից հայերի նկատմամբ զազանաբար կատարված խոշտանգումների ու սպանությունների տեսարաններին, որոնց մասին նա հետագայում Ժճևից գրություններ է ուղարկում Թեհրանում լույս տեսնող «Հուր» ամսագրին, որն էլ տպագրվում է 1971թ. 2-րդ համարում: Ջամալզադեն նշում է, որ Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին Թուրքիան հավակնություններ ուներ նաև Իրանի արևմտյան նահանգների՝ հատկապես Ատրպատականի նկատմամբ: Այնուհետև, մանրամասն նկարագրում է իր տեսած ոճրագործությունները՝ որևէ լուրջ քննադատության չենթարկելով սակայն թուրքական կառավարությանը: Միայն հողվածի վերջում, այն էլ ոմն շվեդ սպայի անունից, մատնանշում է, որ դա իսկական բնաջնջում էր: «Մի ծերունի մոտեցավ շվեդ երկու սպաների և ֆրանսերեն լեզվով ասաց. «Տեր Աստված, ե՞րբ պիտի վերջանա այս արյունահեղ պատերազմը»: Սպաներից մեկը պատասխանեց. «Սա ոչ թե պատերազմ, այլ բնաջնջում և արմատախիլ ոչնչացում է»¹¹:

Առաջին համաշխարհային պատերազմը իր ծանր հետևանքներն է թողել նաև իրանահայության վրա: 1918թ. թուրքական զորքերը, մտնե-

լով Ատրպատական, կոտորել են զգալի թվով հայերի, ավերել բազմաթիվ հայկական գյուղեր: Արևմտյան Հայաստանից մագապուրծ եղած հայերի մի զգալի մասն էլ հանգրվան գտավ Իրանի տարածքում: Շուտով Իրանում ստեղծվեց «Պարսկական խորհուրդ», որը համարվում էր պարսկահայության բարձրագույն մարմինը: Հիրավի, այդ խորհուրդը փրկարար դեր կատարեց վտանգված վայրերի հայ ազգաբնակչության համար¹²: «Պարսկական խորհուրդը» իր դիմումներով հասավ այն բանին, որ Իրանի կառավարությունը պաշտպանություն խոստացավ ինչպես իր քաղաքացիներին, այնպես էլ երկրի սահմանն անցած և իր տարածքում ապաստան գտած արևմտահայությանը:

Իրանահայության թիվը եղեռնից հետո զգալիորեն մեծացավ ի հաշիվ արևմտահայության: Իրանը ոչ միայն պաշտպանեց, այլև օժանդակեց հայությանը՝ տալով նրան անձի և գույքի ապահովության երաշխիքներ:

Մեջլիսում իիենց ներկայացուցիչը ունենալու իրավունքը հայերը ստացել էին դեռևս 1905-1911թ. Սահմանադրական հեղափոխության ժամանակ, սակայն 1915թ. հետո գաղութի հայ բնակչության սովարացման հետևանքով, տրվեց նաև երկրորդ պատգամավորական տեղը: Ի դեպ, նշենք, որ մեջլիսում կրոնական փոքրամասնություններին՝ հայերին, ասորիներին, երեաներին և զրադաշտականներին տրված է ընդամենը 5 տեղ, որից երկուսը, մինչև այսօր էլ, պատկանում է հայերին:

Հայ պատգամավորներին մեկը ներկայացնում է Իրանի հյուսիսային շրջանների հայության իրավունքները, մյուսը՝ հարավային:

Տարիներ շարունակ հայ պատգամավորները ապրիլի 24-ի կապակցությամբ մեջլիսում պարբերաբար ունենում են ցեղասպանության վերաբերյալ ելույթներ: Եվ ամեն տարի նրանց ելույթները ձայնասփռվում են Թեհրանի F.M. ռադիոկայանից:

Իրանի Իսլամական Հանրապետության տարածքում գոյություն ունեն Հայոց ցեղասպանությանը նվիրված մի շարք հուշարձաններ: Հիշարժան են հատկապես Աբադանի, Ահվազի, Մպահանի, Թեհրանի և Ուրմիայի շրջաններում գտնվող հուշարձանները, ուր ամեն տարի հազարավոր հայեր են այցելում՝ խոնարհվելու Հայոց մեծ եղեռնի զոհերի հիշատակին:

Անհրաժեշտ է նշել նաև այն փաստը, որ Իրանի կառավարությունը որպես կանոն չի խոչընդոտում ինչպես մեջլիսում ելույթ ունեցող հայ պատգամավորներին, այնպես էլ յուրաքանչյուր տարի խաղաղ երթ կազմակերպած հայերին: Իրանում տպագրվում են մեկ տասնյակի հասնող հայկական պարբերականներ, որոնց էջերը հատկապես ապրիլին ողողված են լինում ցեղասպանության թեմաներով:

Համաձայն իրանական ու թուրքական մամուլի, մեջլիսում Հյուսիսային թեմի պատգամավոր Լևոն Դավիդյանը 2000թ. մշակել էր

օրինագիծ Հայոց ցեղասպանության հարցի կապակցությամբ և պատրաստվում էր այն մեջլիսի քննարկմանը ներկայացնել: Այդ առիթով դեկտեմբերի 4-ին ԻԻՀ ԱԳՆ խոսնակ Համիդեդա Ասեֆին լրագրողներին հայտնեց, որ «Մեջլիսն անկախ օրենսդիր մարմին է ու կարող է ընդունել ցանկացած որոշում և արտգոնեմախարարությունը չի կարող որևէ քայլ ձեռնարկել»¹³:

2004թ. ապրիլին ուշագրավ դեպք արձանագրվեց Իրանում: Համաձայն «Ալիքի» հրապարակումներին, Թեհրանի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու բակում Մեծ եղեռնի մոր հուշարձանի բացումից հետո «մի խումբ խափանարարներ փորձեցին եկեղեցու մատակայքում գտնուվող խորտումներ առաջացնելով՝ խանգարել համահալաքը, սակայն հայ կարգապահ ուժերը եւ պահանջատեր երիտասարդները թոյլ չտուեցին, որ որեւէ խանգարում առաջանայ տեղի ունեցող ժողովրդական համահալաքում:

Նշելի է, որ մոյն տարրերը քանի օր առաջ եւս փորձել էին յարձակւելով Ս. Մարգիս եկեղեցու շրջափակի վրայ՝ հրդեհի մատնել Մեծ Եղեռնին նիւրած ցուցահանդէսը եւ շրջապատում տեղադրած ցուցանակները եւ բախումներ առաջացնել շրջապատում գտնուող հայ երիտասարդների հետ: Լուրջ միջադէպեր տեղի չեն ունեցել իրանցի ոստիկանութեան ժամանակին միջամտելու եւ համագործակցելու շնորհիւ: Չերբակալել են նաեւ 4 հայ երիտասարդներ: Հիւսիսային իրանահայութեան պատգամատուր դուկտ. Լետոն Դաթեանի եւ Թեհրանի հայոց թեմի ազգային առաջնորդարանի գրասենեակները հետամուտ են ձեբբակաւածների խնդրին: Ըստ տեղեկութիւնների՝ ձեբբակալել են 9 խափանարներ»¹⁴:

Ուշագրավ է այն փաստը, որ մույնիսկ «Ալիք» թերթի խմբագրութունը որևէ որակում չի տալիս այդ երիտասարդներին, նրանց կոչելով միայն «խափանարարներ»՝ չխոսելով նրանց ազգային պատկանելության մասին:

Հարկ է մեջ բերել նաև իրանական մամուլի անդրադարձը սույն հարցի կապակցությամբ: 2004թ. ապրիլի 25-ի «Համբասթեգի», «Շարդ», «Իրան», «Վաղայէ Էթեֆադի» եւ «Համշահրի» թերթերը, գլխավորապես առաջին էջերում, անդրադարձել էին Հայոց ցեղասպանութեան 89-րդ ամյակի առթիվ Ս. Մարգիս եկեղեցու բակում թեհրանահայության համահալաքին:

Վերոհիշյալ օրաթերթերը մատնանշում են, որ «Թեհրանահայերը նախաձեռնել էին քայլարշավ դեպի Թուրքիայի դեսպանատուն, որը, սակայն, չի թույլատրվել ներքին գործերի նախարարության կողմից: Վերջինս ցույցի արտոնություն էր տվել դեպի հյուսիսային պողոտաներ, որը, սակայն, մերժվել էր Թեհրանի հայոց թեմի կողմից»¹⁵: Ի դեպ, Թեհրանի հյուսիսային հատվածում գտնվում է ՄԱԿ-ի գրասենյակը:

2004թ. աշնանը ԻԻՀ նախագահ Մեյեղ Մուհամմեդ Խաթամիի՝ Հայաստանի Հանրապետություն կատարած պաշտոնական այցի ընթացքում ԻԻՀ նախագահը սեպտեմբերի 9-ին այցելեց Ծիծեռնակաբերդ՝ հարգանքի տուրք մատուցելու Եղեռնի զոհերի հիշատակին: Սակայն նա որևէ կերպ չորակեց Թուրքիայի տարածքում 1915թ. տեղի ունեցած ոճրագործությունը ո՛չ բանավոր, ո՛չ էլ առավել ևս գրավոր կերպով: Ցեղասպանության քանգարանի տնօրենը նրան մվիրեց 1915 թ.-ի Մեծ եղեռնի զոհերի մասին մի աշխատություն, Հայաստանի քարտեզը, «Մասունցի Դավիթ» էպոսը և Արարատ լեռսն լուսանկարների մի այբոմ: ԻԻՀ նախագահը հետաքրքրվեց, թե ինչ են խորհրդանշում Ծիծեռնակաբերդ համալիրի հուշակոթողները:

Մենք որոշակի վերապահումով ենք մոտենում ԻԻՀ-ում ՀՀ-ան նախկին դեսպան Գ. Ղարիբջանյանի «Հայլուրին» տված այն կարծիքին, թե Խաթամիի այցը Ծիծեռնակաբերդ «ապացուցում է, որ ԻԻՀ-ում հստակ վերաբերմունք կա այս խնդրի նկատմամբ»: Մենք առավել հակված ենք այն դիտարկմանը, որ Մուհամմեդ Խաթամիի այցը Մեծ եղեռնի հուշարձանին Հայաստանի Հանրապետության Արտաքին գերատեսչության արարողակարգի բաղկացուցիչ մասն էր: Չնայած չենք կարող մաս բացառել այն հանգամանքը, որ Իրանի պես հզոր երկրի նախագահը կարող էր պարզապես չայցելել Ծիծեռնակաբերդ, և ՀՀ-ն որևէ կերպ չէր կարող առարկել՝ ելնենով երկու երկրների բարի դրացիական հարաբերություններից:

Ի դեպ, երբ փորձեցինք ուսումնասիրել ԻԻՀ նախագահի ինքերենթային կայքը, ի զարմանս մեզ որևէ ակնարկ անգամ չգտանք Ծիծեռնակաբերդ կատարած նրա այցի մասին¹⁶: ԻԻՀ նախագահի ինտերնետային կայքում ներկայացվում էր Խաթամիի այցը Հայաստան, նրա հանդիպումները ՀՀ նախագահի, վարչապետի, Ազգային ժողովի նախագահի հետ, անգամ զետեղված էր ուսանողության հետ հանդիպման փաստը, բայց ոչ մի խոսք չկար Ցեղասպանության հուշարձան այցելելու մասին: Կարելի է նշել, որ Խաթամիի այցը Ծիծեռնակաբերդ միայն ՀՀ ներքին սպառման համար էր նախատեսված:

Այսպիսով, Իրանի դիրքորոշումը Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ հետևյալն է.

1. Չարգելել հայ պատգամավորների ելույթները մեջլիսում:
2. Թույլատրել FM ռադիոկայանով նրանց ելույթների ձայնասինթեզում:
3. Չխոչընդոտել հայերի խաղաղ երթերին, ներքին գործերի նախարարության կողմից նախապես նշված վայրերով:
4. Հայկական լրագրերում տպվող նյութերին:
5. Ցեղասպանությանը մվիրված հուշարձանների կառուցմանը:

6. Միևնույն ժամանակ ոչ միայն պաշտոնապես չճանաչել, այլ նաև վարձել խուսանավել վերոհիշյալ հարցի քննարկումներից:

ԻԻՀ-ի նման մտեցումը կարելի է բացատրել. Թուրքիա-Իրանի լավ հարաբերությունների ամկայությամբ, Եվրոպայի հետ Իրանի առևտրի ծավալի զգալի մասի Թուրքիայի տարածքով անցնելու փաստով, (այժմ Իրանի և Եվրամիսթյան միջև առևտրի տարեկան ծավալը հասնում է 20 մլրդ եվրոյի)¹⁷, ինչպես նաև Իրանի տարածքում բնակվող աղղրեջանցիների քվաքանակով: Իրանում նրանց թիվը հաշվվում է 20 մլն., իսկ համաձայն այլ տվյալների նրանց թիվը աճել է՝ հասնելով 30 մլն.-ի, որը մեր կողմից միանշանակորեն չի ընդունվում, քանզի սկզբնաղբյուրը ևս հավաստիացնում է ինֆորմացիայի չճշտված լինելու փաստի մասին¹⁸: Բայց եթե մի փառ ընդունենք վերջին թվի հավաստի լինելու փաստը, միևնույն ժամանակ արձանագրենք, որ Իրանում բնակվում է մոտ 68 մլն մարդ, ապա Իրանի բնակչության կեսը պետք է որ աղղրեջանցիներ լինեն, իսկ հաշվի չառնել այդ քվաքանակը ու նրանց պահանջները, առնվազն անհեթեթություն կլիներ: Համաձայն վերոհիշյալ տեղեկատվության «Ազերիները կամ քրքախտս իրանցիները հիմնականում բնակվում են երկրի հյուսիսային նահանգներում, որոշ նահանգներում նրանք կազմում են բնակչության 80-90%-ը»¹⁹: Բնականաբար, ԻԻՀ նախագահը, պաշտոնական բոլոր դեմքերը, ինչպես նաև իրանական մամուլը պետք է վեր դասեն սեփական, ազգային շահերը մյուս բոլոր հարցերից: Միևնույն ժամանակ, Իրանի կառավարությունը ինչպես 20-րդ դարի սկզբին, այնպես էլ այսօր մեծ ջերմությամբ է ընդունում հայերին՝ չտոնահարելով նրանց իրավունքները և զգացմունքները:

Իրանահայությունը բավական ակտիվ նախապատրաստվել էր Մեծ եղեռնի 90-ամյակին: Իրականացրել են մի շարք միջոցառումներ: Մարտի 9-ին «ԲիԲիՄի» ռադիոյի պարսկական բաժնում լայն արձագանք գտավ Հայոց ցեղասպանության թեման: 2005թ. ապրիլի 14-ին «Ալիքլ» ինթերնետային կայքում տպագրվեց ցեղասպանության 90-ամյակի շրջանակներում Իրանում իրականացվող միջոցառումների ծրագիրը: Առավել ուշագրավ են Իրանահայ գրողների միության կողմից իրականացվող աշխատանքը, այն է՝ տպագրել վերապրողների վկայությունները՝ պարսկերենով, Հայ մշակութային «Արարատ» կազմակերպությունը նախատեսում է հոկտեմբերի 20-ին պարսիկ մտավորականների համար «Կոմիտաս» սրահում իրականացնել գիտական միջոցառում: Հայկական հարցերի ուսումնասիրման կենտրոնը ձեռնարկում է՝ 30 թույնանոց վավերագրական ֆիլմի պատրաստում պարսկերեն լեզվով, կենտրոնը վարձելու է մեկ կամ երկու ձեռնարկ Իսլամական խորհրդարանում Հայոց Զեղասպանության պաշտոնապես ճանաչման ու դատապարտման նախաքայլեր իրականացնելու կապակցությամբ, նախաձեռնելու է սեմինար պարսկական շրջանակում, իրականացնելու է հրատարակչա-

կան աշխատանքներ, 6 գործերի հրատարակություն պարսկերեն լեզվով, պրակների և փաթեթների պատրաստում, իրականացնում է քարոզչական աշխատանքներ՝ ինտերնետային ցանցի միջոցով: Արդեն ստեղծել են մոտ 20 ինտերնետային էջ և՝ անգլերեն, և՝ պարսկերեն ընթերցողի համար²⁰: Եվ այս ամենը իրամահայությունը կիրականացնի ողջ տարվա ընթացքում:

2005թ. ապրիլի 19-ին մեջլիսում հերթական անգամ ելույթով հանդես եկավ իրամահայության ներկայացուցիչը: Հատկանշական է, որ այս տարվա ելույթը փոքր-ինչ առավել համարձակ էր և հարկ ենք համարում մեզ բերել այն ամբողջությամբ. «Օսմանեան իշխանութեան օրօք երիտթուրքերի կողմից իրականացւած Հայոց Յեղասպանութիւնը այն ոճրագործութիւններից է, որը արժանի պատժի չարժանանալու պատճառով՝ կարող է կրկնել տարբեր ոճրագործների կողմից՝ աշխարհի որեւէ անկիւնում: Ուստի՝ ես եւ իրենց քէները ինձ վստահած իրամահայերը Իսլ. խորհրդարանի յարգարժան պատգամաւորներից, նաեւ Իրանի Իսլ. Հանրապետութեան կառավարութեան պատասխանաստանբից ուզում ենք, որ Հիմնական օրէնքի 154-րդ յօդւածի գործադրման ուղիքներամբ եւ նկատի առնելով Իսլ. Հանրապետութեան կառավարութեան կիրառած քաղաքականութիւնները, ըստ որոնց՝ իրաւագրկւած ազգերին հովանաւորելը Իրանի Իսլ. Հանրապետութեան համակարգի անժխտելի սկզբունքներից է համարում, մեզ նպաստեն, որ մարդկային այդ արհաւիրքը ճանաչեցնենք համայն աշխարհի ժողովրդին: Ինչպէս որ քազմաթիւ երկրների կառավարութիւններ ու խորհրդարաններ յիշեալ նենգ իրողութիւնը դատապարտելու գծով ձայնակցել են հայութեանը²¹:

Ուշադրության է արժանի նաև Իրանի մամուլի անդրադարձը վերոյիշյալ խնդրին, որը ի դեպ գետեղված է նաև «Ալիք»-ի ինտերնետային կայքում. «Մարտմսալարի» օրաթերթը ապրիլի 25-ի համարում գրեց «Հայերը ցուցադրեցին իրենց զայրույթը», «Շարդ» օրաթերթը կիրակի ապրիլի 24-ի համարում լայնորեն անդրադարձել է Հայոց ցեղասպանությանը և այն վերնագրել՝ «Մեկ դար ցեղասպանություն» խորագրով: «Լեյնմադ» օրաթերթը գրում է. «90 տարի առաջ Թուրքիայի պետությունը ձեռնարկեց քնաջնջել հայերին և մինչ այժմ չի ընդունել այդ իրողությունը: Այս ստույգով օրեկ քեհրանահայերը բողոքի երթ կատարեցին և ապա ընթերցելով բանաձևը՝ պահանջեցին բոլոր երկրներից ճանաչել Հայոց ցեղասպանությունը»²²: «Ջոմհուրիէ Էսլամի» օրաթերթը գրում է. «Հայերը պահանջում են աշխարհի բոլոր պետություններից, որ ճանաչեն Հայոց ցեղասպանությունը»²³: Ամենից ծավալուն անդրադարձել է «Իրան» օրաթերթը. ապրիլի 25-ի համարում նշվում է տեղի ունեցած քայլարշավի և ընթերցված բանաձևի վերաբերյալ, միևնույն ժամանակ անդրադառնալով Հայաստանում ապրիլի 23-ի գիշեր կատարված երթին, որի ընթացքում տասնյակ հազարավոր երիտասարդներ ջահերով շարժվել են

դեպի Ծիծեռնակաբերդ՝ ոչ միայն հարգանքի տուրք մատուցելու գովաժներին, այլ ողջ աշխարհից պահանջելու, որպեսզի ճանաչեն 20-րդ - դարի առաջին ցեղասպանությունը:

Այնուհետև գետեղված է Վարդան Օսկանյանի հարցազրույցը գերմանական «Դի Վելտ» պարբերականին, որի ընթացքում Հայաստանի արտգործնախարարը անդրադարձել է Հայաստանի քաղաքականությանը՝ Թուրքիայի նկատմամբ, Թուրքիայի Եվրամիությանն անդամակցելու, Ցեղասպանության և հատուցման խնդիրներին²⁴: Թեմային են ադրադարձել նաև «Աբրար», «Համշահրի», «Էդբալ» թերթերը:

Ուշագրավ է նաև այն փաստը, որ ԻԻՀ նորընտիր նախագահ Մ.Ահմադիյենթադը իր նախընտրական քարոզարշավի ժամանակ խոստացել էր իրանահայությանն ընտրվելու դեպքում դատապարտել Հայոց ցեղասպանության փաստը: 2005թ. հոկտեմբերի 30-ին ԻԻՀ նախագահն ընդունեց մեջլիսի կրոնական փոքամասնությունների հինգ պատգամավորներին և իրանահայ դեպուտատների ներկայությամբ ևս մեկ անգամ վերահաստատեց նախընտրական իր խոստումը՝ նշելով, որ «Որևէ ժողովրդի նկատմամբ գործադրված նման արարքն արժանի է պախարակման և դատապարտման»²⁵:

Ահա այսպիսինն է Իրանի դիրքորոշումը Հայոց ցեղասպանության նկատմամբ և հուսանք, որ օրերից մի օր մեր հարևան՝ տարածաշրջանում ռազմավարական կարևորություն ունեցող երկիրը՝ Իրանը, ևս կդատապարտի Թուրքիայի տարածքում իրականացված ոճրագործությունը, որը երբեք չի ջնջվի հայ ժողովրդի հիշողությունից:

GOHAR ISKANDARYAN

ARMENIAN GENOCIDE AND THE POSITION OF IRAN

In the article was presented the fact, that Turkish government realized genocide during the World War I, not only in his own territory, but also tried to carry out a crime in the territory of Persia. Breaking the neutrality of Persia, Turkish government intrude upon the territory of his neighbour country, where he punished Christians and also Armenians. While Persian government showed kind-hearted treatment and gave shelters those Armenians, who could take flight from Turks.

Some Persian historians (Ismayil Rain, Mohammad Ali Jemalzade, Reza Ali Divan Bec, etc.) told about Armenian Genocide and Turkish future plans in their works.

Nowadays Iran's government has rather interesting position on Armenian Genocide:

1. Not to permit the speeches of Armenian deputies in the Mejlis and the speeches resounded with FM radio;
2. Not to prevent Armenians peacefully demonstrations places mentioned beforehand from the Ministry of Internal Affairs of Iran;

3. The materials being published in Armenian newspapers;
4. The construction of monuments devoted to Genocide;
5. At the same time not only officially not to declare Genocide facts, but also avoid the discussions of above-mentioned question.

As regards Iranian-Armenians, they acted very actively worked and hoped that some day Iran would also declare the fact of Genocide.

ՃԱՆՈՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Հարկ ենք համարում մեջ բերել չեզոքության պայմանագրից որոշ հատվածներ. «Ներկա պահին, երբ, ցավոք սրտի, պատերազմ է ընթանում եվրոպական տերությունների միջև, շահական կառավարությունը վճռեց հայտարարել իր չեզոքության մասին, կանխելու նպատակով այն դեպքերը, որոնք կարող են հանգեցնել բախման Պարսկաստանի տարածքում»: ... «Ավարտելով՝ պարտքս եմ համարում Չեր ռուադոությունը բեռել այն համգամանքի վրա, որ թուրքական դեսպանը կտրականապես հայտարարել է, թե Պարսկաստանի չեզոքության հայտարարման պարագայում, թուրքական կառավարությունը այդպիսի չեզոքությունը կհարգի ամբողջությամբ»: Международные отношения в эпоху империализма (в дальнейшем МО). Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917гг., серия III, том VI, часть 1, Москва-Ленинград, 1935, с. 368, N 360. Ի դեպ, պարսիկները չեզոքության հայտարարությամբ հետապնդում էին ևս մեկ նպատակ. նրանք ցանկանում էին միևնույն ժամանակ իրենց տարածքից դուրս բերել ռուսական զորքերը, մատնանշելով, որ հակառակ պարագայում Թուրքիան չի ճանաչի Պարսկաստանի չեզոքության փաստը և կդիմի ռազմական գործողությունների:
2. 1914թ. հոկտեմբերի 23/10-ին Սազոնովը հեռագրով (թվագրված N3432 համարով) Վերոնցով-Դաշկովին ներկայացնում է. «Ուրմիայից մեր ջոկատների հեռանալուց անմիջապես հետո, սկսվեցին թուրքական ջրղերի ասպատակությունները...»: МО. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917гг., сер. III, т. VI, ч. 1, с. 421, N 409. Հարկ է նշել, որ Թուրքիան միայն հոկտեմբերի 29-ին հայտարարեց պատերազմի մեջ մտնելու մասին: Իսկ 1914թ. դեկտեմբերի 16/3-ին թուրքերն արդեն անթաքույց էին գործում: «...Պարսկական կառավարությունն արդեն բողոք է ներկայացրել թուրքական դեսպանին Սոուջուրուլադի գրադեցման կապակցությամբ»: МО., сер. III, т. VI, ч. 2, с. 221, N 653. Իսկ 1914թ. դեկտեմբերի 30-ի (1915թ. հունվարի 12) դրությամբ թուրքերը արդեն գրավել էին Թավրիզը: МО. сер. III, т. VII, ч. 1, с. 9, N 6.
3. 1914թ. նոյեմբերի 6-ին (հոկտեմբերի 24-ին) Սազոնովը հեռագրում է. «Հաշվի առնելով, որ մեր կողմից անհմար է խուսափել ռազմական գործողություններից Ատրպատականում ընդդեմ թուրքերի, մեր կամքին հակառակ ստիպված ենք բարեպատեհ իրավիճակ ստեղծելու համար դիմել այս կամ այն միջոցների...»: МО., сер. III, т. VI, ч. 2, с. 31, N 470. Այդ միջոցների թվին էր պատկանում մաս Ատրպատականում գործող գերմանական, ավստրիական և թուրքական հյուպատոսների և վտանգ ներկայացնող հպատակների ձեր-

քակալումը: Հետաքրքրական էին թուրք դեսպանի պարզաբանումները Պարսկաստանի տարածքների բռնագավթման վերաբերյալ, որտեղ նա բացատրություններ է տալիս իրենց զործողությունների կապակցությամբ. «Թուրքական զորքերը մտել են Պարսկաստան ոչ թե մրա տարածքը գրադեցնելու. այլ այդ շրջանից ժուներին վտարելու համար»: ՄՕ., սեր. III, տ. VI, Կ. 2, Ը. 311-312, N 723. Անշուշտ, այս բացատրությանը անվերապահորեն հավատալն անհեթեթ կլիներ:

4. Вопросы Истории, 1, 1948, Ը. 93.
5. Uras Esat, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Ankara. 1950. Ը. 616-617.
6. 'Нейтралитет Ирана', Тегеран, 1918, док. N 1-4, Краткие сообщения института востоковедения, XIX, Москва, 1956, Ը. 17.
7. Վ.Բայրուդյան, Պարսիկ պատմաբանները Հայոց ցեղասպանության մասին, Միհր, Երևան, 2005, 2(53), էջ 29:
8. Իսմայիլ Ռային «Հայերի կոտորածները», Երևան, 1999:
9. Հ.Հ.Մովսիսյան, «Պարսիկ անվանի զորող հայկական ցեղասպանության մասին», Պատմա-բանասիրական հանդես, Երևան, 1987, թիվ 2:
10. Իսմայիլ Ռային, Հայերի կոտորածները, էջ 3, 58-59:
11. Հ.Հ.Մովսիսյան, «Պարսիկ անվանի զորող հայկական ցեղասպանության մասին», Պատմա-բանասիրական հանդես, էջ 233:
12. Վ.Բայրուդյան, Իրանն այսօր, Երևան, 1999, էջ 291:
13. ՀՀ Արտաքին գործերի նախարարություն, Պատմադիվանագիտական բաժին (արխիվ), Մերձավոր և Միջին Արևելքի վարչություն, Իրանի բաժին, գործ 67:
14. <http://www.alikonline.com/files/2004/apr/25/25A01.htm>
15. <http://www.alikonline.com/files/2004/apr/25/25A06.htm>
16. <http://www.president.ir>
17. <http://www.iranatom.ru/news/aeoi/year05/august/trade.htm>
18. ՀՀ Արտաքին գործերի նախարարություն, Պատմադիվանագիտական բաժին (արխիվ), Մերձավոր և Միջին Արևելքի վարչություն, Թուրքիայի բաժին, ցուցակ 5, գործ N 243, # 05-31, 12.05.1999թ.:
19. Նույն տեղում:
20. Թեհրանի միութիւնների նախաձեռնած ծրագրերը 2005-ին՝ նվիրած Հայոց Մեծ Եղեռնի 90-ամեակի ոգեկոչման, <http://www.alikonline.com/files/2005/apr/14/14D05.htm>
21. Հիւսիսային իրանահայութեան պատգամատուր Գեորգ Վարդանեանն Իսլ.խորհրդարանին եւ կառավարութեանը դիմեց ճանաչելու Հայոց Ցեղասպանութեան իրողութիւնը, <http://www.alikonline.com/files/2005/apr/19/19A01.htm>
22. <http://www.sharghnewspaper.com>, <http://www.alikonline.com>
23. <http://www.lomhourieslaml.com>, <http://www.alikonline.com>
24. <http://www.iran.com>, <http://www.alikonline.com>
25. <http://www.alikonline.com/files/2005/oct/31/31A02.htm>